

Історія

УДК: 94(100)"1927":327.32(470+410):329.15(=161.2)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16885250>

**Висвітлення англо-радянського дипломатичного конфлікту 1927 р.
українським еміграційним тижневиком «Тризуб»**

Бульвінський Андрій Григорович,

Кандидат історичних наук, доцент,
Завідувач відділу історії нових незалежних держав
ДУ «Інститут всесвітньої історії» НАН України,
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-9665-7418>

Стельмах Сергій Петрович,

Головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії» НАН України,
Доктор історичних наук, професор
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

Прийнято: 22.07.2025 | Опубліковано: 31.07.2025

***Анотація:** У статті здійснено комплексний аналіз висвітлення англо-радянського дипломатичного конфлікту 1927 р., який знайшов своє відображення на сторінках еміграційного тижневика «Тризуб» (провідного друкованого органу унерівської політичної еміграції у міжвоєнний період). У центрі уваги – сприйняття українськими публіцистами цієї тимчасової кризи у двосторонніх відносинах СРСР і Британії, що могла призвести до послаблення більшовицького режиму та надати додатковий імпульс для*

активізації підтримки української справи на міжнародній арені. Встановлено, що редакція «Тризуба» інтерпретувала дипломатичну конфронтацію між Великою Британією і СРСР не лише як окремий епізод у двосторонніх відносинах, а як прояв фундаментального ідеологічного протистояння між демократичним Заходом і тоталітарним Сходом.

У публікаціях тижневика простежувалася чітка антиросійська і антирадянська риторика, що поєднувалася з відвертим симпатизуванням британському політичному курсу. Це зокрема виявлялося у тому, як на сторінках «Тризуба» подавалася інформація про обшук у приміщенні радянської торгової місії АРКОС, яким розпочався конфлікт, подальший обмін дипломатичними нотами, розрив двосторонніх відносин, внутрішньополітична реакція СРСР, а також його кроки у відповідь в сфері зовнішньоекономічних відносин з Англією. Висвітлено також очікування української еміграції щодо можливої міжнародної ізоляції Радянського Союзу, зокрема через реакцію британських профспілок та політичних еліт.

Окрему увагу приділено висвітленню реакції російської еміграції на загрозу війни між СРСР і Британією, що було подано в «Тризубі» як показник нездатності російських еліт до підтримки визвольних прагнень поневолених народів. Редакція тижневика засуджувала прорадянські настрої російської діаспори, трактуючи їх як продовження імперських амбіцій і небажання змиритися з політичною самостійністю націй, які постали на уламках Російської імперії. Водночас підкреслювалося, що у випадку реальної воєнної конфронтації російська еміграція знову могла би скотитися до позицій «пораженчества».

Стаття ґрунтується на аналізі конкретних публікацій «Тризуба» за травень-вересень 1927 р., а також на актуальних напрацюваннях сучасної історіографії щодо англо-радянських відносин міжвоєнного часу та української політичної еміграції. В результаті проведеного дослідження

автори дійшли до висновку, що тижневик «Триzub» не лише інформував своїх читачів про зовнішньополітичні події, але й намагався осмислити їх крізь призму національно-визвольного руху, формуючи тим самим цілісну антирадянську політичну візію.

Ключові слова: тижневик «Триzub», українська еміграція, СРСР, Велика Британія, англо-радянський конфлікт 1927 р., дипломатія, міжнародні відносини.

The Coverage of the 1927 Anglo-Soviet Diplomatic Conflict in the *Émigré* Weekly Tryzub

Andriy Bulvinskyi,

PhD in History, Associate Professor,

Head of the Department of History of New Independent States

State Institution "Institute of World History of the National Academy of

Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0001-9665-7418>

Sergiy Stelmakh,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Research Fellow

State Institution "Institute of World History of the National Academy of

Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-0795-8356>

Abstract: *The article presents a comprehensive analysis of the coverage of the Anglo-Soviet diplomatic conflict of 1927, as reflected in the pages of the émigré weekly Tryzub (the leading printed organ of the UNR political emigration during the interwar period). The focus is on the perception of this temporary crisis in Soviet-*

British relations by Ukrainian publicists, who viewed it as a potential factor in weakening the Bolshevik regime and providing additional impetus for intensifying international support for the Ukrainian cause. It is established that the Tryzub editorial board interpreted the diplomatic confrontation between Great Britain and the USSR not merely as a separate episode in bilateral relations but as a manifestation of a fundamental ideological confrontation between the democratic West and the totalitarian East.

The weekly's publications displayed a clear anti-Russian and anti-Soviet rhetoric, combined with explicit sympathy for the British political course. This was particularly evident in how Tryzub reported on the search of the Soviet trade mission ARCOS, which initiated the conflict; the subsequent exchange of diplomatic notes; the rupture of bilateral relations; the domestic political reaction of the USSR; and its retaliatory measures in the sphere of foreign economic relations with Britain. The article also highlights the expectations of the Ukrainian emigration regarding a possible international isolation of the Soviet Union, especially in light of the response from British trade unions and political elites.

Special attention is paid to the coverage of the Russian émigré reaction to the threat of war between the USSR and Britain, which was presented in Tryzub as an indicator of the Russian elites' inability to support the liberation aspirations of oppressed nations. The weekly's editorial board condemned the pro-Soviet sentiments of the Russian diaspora, interpreting them as a continuation of imperial ambitions and a refusal to accept the political independence of nations that emerged from the ruins of the Russian Empire. At the same time, it was emphasized that in the event of real military confrontation, the Russian emigration could once again descend into a position of "defeatism."

The article is based on an analysis of specific publications in Tryzub from May to September 1927, as well as on relevant findings of contemporary historiography concerning Anglo-Soviet relations in the interwar period and Ukrainian political

emigration. As a result of the conducted study, the authors conclude that Tryzub not only informed its readers about foreign policy events but also sought to interpret them through the prism of the national liberation movement, thereby forming a coherent anti-Soviet political vision.

Keywords: *Tryzub weekly, Ukrainian emigration, USSR, Great Britain, 1927 Anglo-Soviet conflict, diplomacy, international relations.*

Постановка проблеми. Англо-радянський дипломатичний конфлікт 1927 р. став важливою подією міжнародного життя міжвоєнного періоду, яка суттєво вплинула на європейську політику і поставила питання подальшої взаємодії західних демократій з Радянським Союзом. Особливий інтерес викликає сприйняття цього конфлікту в українському еміграційному середовищі, зокрема на сторінках провідного тижневика української еміграції «Тризуб». Аналіз публікацій цього видання щодо конфлікту дозволяє глибше зрозуміти як українські емігрантські кола оцінювали перспективи міжнародної політики, можливості послаблення більшовицького режиму, а також якими були їхні очікування щодо підтримки західних країн у боротьбі за українську державність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження зовнішньої політики СРСР та її міжнародного резонансу в 1920-х рр. займає вагоме місце у працях як зарубіжних, так і українських істориків. Окремі аспекти англо-радянських відносин цього періоду, зокрема конфлікт 1927 р., були предметом наукового інтересу таких дослідників як Р. Сервіс [9]; [10], С. Вайт [13]; [14], К. Нейльсон [3] та Г. Городецький [2]. З більш сучасної історіографії можна згадати праці З. Стайнер [11]; [12] та М. Дж. Карлі [1]. В українській історіографії загалом відомі праці В. Власенка [12], [13], О. Мавріна [18], які використовували тижневик «Тризуб» для аналізу українського погляду на міжнародні події міжвоєнного часу. Однак, комплексного аналізу висвітлення

саме англо-радянського конфлікту 1927 р. в контексті політичних та ідеологічних пріоритетів українського еміграційного руху на матеріалах тижневика «Тризуб» ще не здійснювалося.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність окремих досліджень, які висвітлюють міжнародні відносини міжвоєнного періоду та реакцію української еміграції на політику Радянського Союзу, досі не було детально проаналізовано висвітлення англо-радянського конфлікту 1927 р. саме на сторінках тижневика «Тризуб». Не розкритим залишається питання як українські публіцисти еміграційного середовища розцінювали значення цієї події для української справи, чи вважали можливим використати його для запровадження міжнародного тиску на СРСР, і яким чином позиція уенерівської еміграції корелювалася з ідеологічними канонами інших національно-політичних груп, зокрема російської діаспори.

Основною метою даної статті є аналіз особливостей висвітлення англо-радянського дипломатичного конфлікту 1927 р. на сторінках еміграційного тижневика «Тризуб». У рамках цієї мети поставлено наступні **завдання**: охарактеризувати реакцію українського тижневика на основні етапи англо-радянського конфлікту; визначити як редакція оцінювала міжнародні наслідки конфлікту та його вплив на стабільність радянського режиму; проаналізувати погляди уенерівського еміграційного середовища щодо можливих союзників у боротьбі з більшовицькою владою; з'ясувати особливості сприйняття конфлікту з боку російської еміграції, як це подавалося на шпальтах «Тризуба».

Виклад основного матеріалу дослідження. Тижневик «Тризуб» майже одразу відреагував на своїх шпальтах на події, пов'язані з радянсько-британським дипломатичним загостренням. Так, зокрема, в традиційній рубриці «З міжнародного життя» було уміщено повідомлення про «Трус в Лондонськiм Аркосі» (АРКОС – абревіатура з англійської назви *All Russian Cooperative Society Limited* – радянської зовнішньоекономічної організації, що

була створена у 1920 р. для ведення торгівлі із західними країнами). Зазначалося що британська поліція та суспільство мали давні підозри щодо справжніх «неекономічних» цілей Аркоса, враховуючи явно невідповідний для подібної організації штат в понад 900 осіб порівнюючи з скромними фінансовими операціями, які вона проводила. Дійсно, «ближчі спостереження» виявили, що основний функціонал організації полягав у агітації, пересилці таємної кореспонденції, транспортуванні грошей та субсидій для комуністичної агентури на теренах Британії та банальному шпигунстві.

Втім довгий час англійська поліція була вимушена терпіти цю приховану діяльність перш за все через те, що АРКОС знаходився в тому самому приміщенні, що й радянське торгове представництво, яке за міжнародним правом користувалося екстериторіальністю. Каталізатором конфлікту стало встановлення британським слідством факту того, що в приміщенні АРКОСу знаходилися викрадені секретні документи британського морського міністерства (тижневик наводив припущення німецької преси, що скоріш за все документи стосувалися англо-французького оперативного плану на випадок невиконання Німеччиною своїх зобов'язань в рамках Версальської угоди). Це власне і призвело до вже згадуваного «трусу» (обшуку), який був проведений за попередньої згоди британського уряду. Однак потрібний документ так і не було знайдено (скоріш за все його встигли знищити), але інші знайдені документи мали прямий стосунок до знищеного.

Обшук викликав негайний протест радянських дипломатичних представників, які одразу кинулися «просити поради» в англійських соціалістів. Офіційну ноту протесту, «грубу й нахабну» за своєю формою висловив радянський заступник наркома закордонних справ М. Литвинов. За словами тижневика, нота прямо ставила питання: чи хоче Британія і надалі підтримувати відносини з СРСР, чи натомість вона відмовляється взагалі від

будь-яких контактів. Британська влада утрималася від прямої відповіді, видавши тільки рекомендації своїм громадянам не їхати на схід Європи (за припущенням «Тризуба» це було зроблено для того, щоб СРСР викраденнями не набрав собі потенційних «закладників» для обміну).

Характеризуючи реакцію британського суспільства, видання зазначало, що британська преса «з утіхою» повідомляла про факт обшуку, а британські фінансові кола, які перед тим збиралися надати більшовикам чималу фінансову позику (кілька мільйонів фунтів), дізнавшись про «трус» вирішили зачекати з її реалізацією. Лише лейбористи висловили своє невдоволення обшуком, піднявши питання на парламентських дискусіях.[7]

Уже наступний номер «Тризуба» вийшов з тріумфальним повідомленням про анулювання радянського-британського торгового договору та розрив дипломатичних стосунків британським парламентом 25 травня 1927 р. Цій події на сторінках тижневика надавалося виняткове важливе значення. Зазначалося, що матеріали зібрані під час слідства, дали «зразки такої підступності і такого злочинства совітів», що навіть лейбористи не посміли ставати на захист більшовиків і навіть відкликали свій вотум недовіри урядові, щоб не потрапити під підозри у співпраці з Москвою.

Було також зазначено, що справжньою несподіванкою став не сам розрив відносин, а те що він відбувся так пізно. Пояснювалася така затримка передусім традиційним британським прагненням зберігати тяглість зовнішньої політики, через це ліберальні і консервативні уряди підтримували зносини з більшовиками, які були встановлені ще урядом Ллойд-Джорджа у 1921 р. В цьому контексті редакція тижневика висловлювала сподівання, що курс на розрив відносин з більшовиками буде мати таку ж тяглість.

Відзначалося також, що ця подія матиме істотне значення не тільки для внутрішньобританської політики, але й для всього світу, враховуючи роль і значення Британської імперії, висловлювалися припущення, що й інші

держави почнуть слідувати її прикладу у відносинах з більшовицькою Росією. Було зроблено навіть сміливий висновок, що «перед всім світом поставлено питання руба: Англія чи ССРСР, совітська система чи демократична, комунізм чи капіталізм, з большевиками чи проти них, – третьої стежки немає».

Говорячи про вплив цих подій на українську справу також висловлювалися сміливі сподівання на те, що український рух отримає завдяки ним могутнього союзника – Британію, і що це протистояння перейде в «боротьбу двох світів, двох державних систем, – європейської та азійської», тому 26 травня навіть називалося «знаменним днем для української справи».

[19]

Тижневик також вдався до висвітлення міжнародної реакції на цей британсько-радянський конфлікт. Відзначалося, що обшуки АРКОСу спричинилися до подібних акцій в різних країнах світу і що цим було завдано серйозного удару більшовицькій агентурі. Втім тут же містилася констатація того, що офіційно крім США, посол яких у Парижі назвав більшовизм «головною світовою хворобою нашого часу», жодна держава так і не пішла на відкритий конфлікт з СРСР. [5]

Повідомлялося з посиланням на інструкції Комінтерну, що потерпівши дипломатичну поразку більшовики вдалися до розхитування політичної ситуації всередині Британії, перш за все розраховуючи на профспілки (які могли влаштувати страйки, що паралізували б британську економіку) та на місцевих комуністів. Однак коментатори «Тризуба» скептично розцінювали ці більшовицькі сподівання, перш за все через мізерний вплив місцевих комуністів на британську політику. Для того щоб розхитати ситуацію більшовикам потрібно було би заручитися підтримкою лейбористів, які однак, пам'ятаючи яку зловісну роль для них в свій час зіграв скандал з «листом Зінов'єва» (скандал із листом Зінов'єва полягав у публікації у 1924 році в британській пресі сфальсифікованого документа, нібито підписаного

радянським політиком Г. Зінов'євим, із закликом до британських комуністів активізувати підривну діяльність) на парламентських виборах 1924 р., не мали ніякого бажання мати спільні справи з Москвою. [4]

Що стосується британських профспілок (трейд-юніонів), то оглядач тижневика О. Лотоцький (його ім'я було приховане під псевдонімом «*Observer*» – *авт.*) констатував те, що план більшовиків використати їх як своє знаряддя зазнав повного фіаско. Конгрес трейд-юніонів в Едінбурзі ухвалив постанову розірвати відносини з радянськими профспілками та ліквідувати спільні органи, які були утворені перед тим. Відзначалося, що за постанову проголосували навіть делегати від шахтарів, які були зазвичай найбільш схильними до сприйняття більшовицької агітації. Делегати британських трейд-юніонів у своїх промовах вказували на принципові протиріччя між ними та їхніми візаві у СРСР, зокрема як приклад наводилася примусовість участі в профспілках, яка мала місце в Радянському союзі на відміну від принципу добровільності, якого послідовно дотримувалися у Британії. Більшовики, за словами Лотоцького, сприйняли ці постанови британських профспілок (принаймні публічно) як елемент підготовки до війни. [6]

В. Садовський у своїй розвідці на шпальтах тижневика спробував проаналізувати можливі наслідки англо-радянського конфлікту. Зазначалося, що припинення товарообміну між двома країнами набагато сильніше вдарить по СРСР, тому що в Британію йшла значна частина його експорту і більшовикам довелося би шукати нові ринки для збуту своєї продукції. Проблеми з експортом мали б призвести до загальної господарської кризи (зокрема – послаблення валюти), особливо враховуючи слабкість радянської економіки. Це неминуче вплинуло би, як слушно зазначав Садовський, на політичну ситуацію всередині Радянського Союзу. На його думку – хоча межі та розміри потенційного незадоволення всередині країни важко було

спрогнозувати, можливість успіху антибільшовицького руху була цілком ймовірною.

Водночас оцінюючи вплив цього конфлікту на міжнародну ситуацію, В.Садовський робив невтішний висновок про те, що можливість збройного конфлікту СРСР з Британією чи іншими західними державами, а тим паче «хрестового походу проти більшовизму» є вкрай низькою. Причиною цього було те, що Європа тільки стабілізувала своє господарське життя після Великої війни й налагодила більш-менш сталі міжнародні зв'язки й не хотіла їх знову руйнувати. Європейським державам було б набагато вигідніше спостерігати зі сторони за агонією більшовицького режиму. Сам ж СРСР розуміючи слабкість власних сил, навряд би пішов на розпалення збройного конфлікту, констатував автор цієї статті. [21]

Українське видання з іронією коментувало мілітаристичну істеріку, яку розгорнув всередині країни більшовицький уряд. Зазначалося, що в Європі ніхто на неї не звернув уваги, «над залякуванням кепкували, і день за днем більшовики терпіли дипломатичні поразки в Європі та в цілому світі». Втім зазначалося, що попри брязкання зброєю більшовики через свій наркомат закордонних справ намагалися примиритися з Великою Британією. Прикладом цього стали слова наркома Г. Чичеріна про те, що якщо британський уряд захоче відновити відносини з СРСР, останній був би готовий «на всі кроки», які б сприяли сталому миру між країнами. Радянська дипломатія навіть звернулася до польського уряду для того, щоб той виступив посередником у відносинах з Британією. [8]

Вкрай змістовним є аналіз «Тризубом» реакції російської еміграції на англо-радянський конфлікт. Як йшлося на шпальтах тижневика – більшовики не тільки переконали самих себе та своїх громадян у можливості збройного конфлікту з Британією, але й примусили повірити у примару збройного протистояння й російську еміграцію. Відзначалося, що у середовищі

російських емігрантів, зокрема в пресі, розгорнулися бурхливі дебати щодо ставлення до потенційної ескалації цього конфлікту. Вказувалося, з посиланням на дружній «Тризубу» часопис «Prométhée» [17], що для російських емігрантів було вкрай неочевидним кого підтримати у потенційній війні: своїх політичних опонентів – більшовиків, чи «одвічних ворогів» – англійців і поляків. Зокрема один з найвідоміших російських еміграційних політиків, лідер партії кадетів та колишній міністр закордонних справ П. Мілюков однозначно заявив, що в час війни з Англією, «патріотичним обов'язком росіянина буде стати на боці совітів».

Редакція «Тризуба» не була здивована цією заявою російського політика, увагу привернула лише однастайність, з якою така опінія була сприйнята російською еміграцією. Наводячи цитати з російської еміграційної преси, редакція пояснювала це атмосферою «гострої національної образи», яка панувала в середовищі російської еміграції. Причиною образи, було те що, російська громадськість не могла змиритися з тим, що на просторі колишньої централізованої Російської імперії були утворені нові незалежні держави і що «політичну мапу колишньої Росії змінено».

Редакція тижневика характеризувала цю фрустрацію росіян як «почуття рабовласника, в якого одібрано кріпаків». Підтримувати СРСР їх змушував факт розуміння того, що будь-яка війна з країнами Заходу в тодішній ситуації обернулася би остаточним розпадом імперії. У росіян за словами тижневика було розуміння того, що у майбутньому конфлікті, поневолені нації СРСР, такі як українці, народи Кавказу та Туркестану «вітатимуть всяку державу, яка розвалить новітнє московське царство, спричинившись тим і до їх визволення з північного ярма».

Втім тижневик скептично ставився до такої однастайності росіян, згадуючи специфічно російський феномен «пораженчества», який проявив себе під час російсько-японської війни та Першої світової, і що при «першому

дотику суворого факту збройного конфлікту», «пораженчество» знову мало би охопити не тільки російські еміграційні кола, але й можливо частину більшовицької номенклатури. [20]

Висновки. Отже, здійснивши детальний аналіз висвітлення англо-радянського дипломатичного конфлікту 1927 р. на сторінках українського еміграційного тижневика «Тризуб» можна дійти до певних висновків. Видання швидко і детально відреагувало на всі фази конфлікту, акцентуючи увагу на антирадянському повороті британської політики і розглядаючи цю ситуацію як важливий шанс для українського визвольного руху. «Тризуб» оцінював події не тільки в контексті двосторонніх англо-радянських відносин, але й у більш широкому міжнародному масштабі, розглядаючи конфлікт як зіткнення двох протилежних світових систем – комуністичної та демократичної.

Особливу увагу видання приділяло потенційним економічним та політичним наслідкам конфлікту для Радянського Союзу, прогнозуючи серйозні труднощі для радянської економіки та, відповідно, посилення внутрішньої кризи, яка могла б дати шанс антирадянським силам всередині країни. Водночас тижневик критично оцінював можливість прямого військового зіткнення між Британією і СРСР, вважаючи такий сценарій малоімовірним через загальний економічний і політичний контекст тогочасної Європи.

Цінним є також аналіз реакції російської еміграції, яка продемонструвала парадоксальну готовність підтримати більшовиків у випадку початку війни, з огляду на власні реваншистські амбіції щодо колишніх імперських територій. Редакція «Тризуба» інтерпретувала цю позицію російської діаспори як прояв глибокої національної фрустрації через втрату колишніх імперських володінь.

Практичне значення дослідження полягає у введенні до наукового обігу матеріалів тижневика «Тризуб» для аналізу міжнародних відносин

міжвоєнного часу. Результати дають змогу глибше зрозуміти ідеологічні орієнтири української політичної еміграції та її спроби трактувати глобальні події крізь призму визвольної боротьби. Висновки можуть бути корисними для досліджень у галузі історії, міжнародних відносин, політології, медіа та українознавства.

Загалом, стаття переконливо демонструє важливість тижневика «Тризуб» як джерела з аналізу зовнішньополітичних подій міжвоєнного періоду, глибоке розуміння його авторами міжнародної ситуації та вагомість оцінок, що проливають світло на сприйняття радянської загрози українською політичною еміграцією у енергійного спрямування.

Список використаних джерел і літератури

1. Carley M. J. Silent Conflict: A Hidden History of Early Soviet–Western Relations / Michael Jabara Carley. Lanham (MD) : Rowman & Littlefield, 2014. XVII, 478 p. ISBN 9781442225855. URL: <https://archive.org/details/silentconflicthi0000carl>
2. Gorodetsky G. The Precarious Truce: Anglo-Soviet Relations 1924–27. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. 322 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511563607>.
3. Neilson K. Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919–1939. New York : Cambridge University Press, 2006. 379 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497353>
4. Observer. З міжнародного життя: Англо-Совітський конфлікт // Тризуб. 1927. Ч. 26–27 (84–85). 26 червня. С. 24–25.
5. Observer. З міжнародного життя: Відгуки англо-совітського конфлікту. Перевибори проф. Т. Г. Масарика // Тризуб. 1927. Ч. 25 (83). 12 червня. С. 19–21.

6. Observer. З міжнародного життя: Сесія Ліги Націй. Справа тов. Раковського. Англійські робітники та Совіти // Тризуб. 1927. Ч. 38 (96). 18 вересня. С. 13–15.
7. Observer. З міжнародного життя: Трус в Лондонськiм «Аркусі». Совітська протестна нота. Врaжіння в Женеві // Тризуб. 1927. Ч. 22–23 (80–81). 25 травня. С. 43–45.
8. Observer. З міжнародного життя: Франко-совітські пересправи. СССР та Англія. Серед англійських комуністів // Тризуб. 1927. Ч. 33 (91). 14 серпня. С. 21–22.
9. Service R. W. Spies and Commissars: Bolshevik Russia and the West. New York: Macmillan, 2011. 495 p.
10. Service R. W. The Russian Revolution, 1900–1927. London: Bloomsbury Publishing, 2005. 176 p.
11. Steiner Z. *The Lights that Failed: European International History, 1919–1933* / Zara Steiner. Oxford : Oxford University Press, 2005. XV, 938 p. ISBN 9780191678417.
12. Steiner Z. The Triumph of the Dark: European International History, 1933–1939 / Zara Steiner. Oxford : Oxford University Press, 2010. XVI, 1248 p. ISBN 9780199212002. URL: <https://archive.org/details/triumphofdarkeur0000stei>
13. White S. L. Britain and the Bolshevik Revolution: A Study in the Politics of Diplomacy, 1920–1924. London: Macmillan, 1979. 317 p. ULR: <https://archive.org/details/britainbolshevik0000whit/mode/2up>
14. White S. L. The Origins of Detente: The Genoa Conference and Soviet-Western Relations, 1921–1922. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 276 p.
15. Власенко В. Публікації Дмитра Геродота на сторінках паризького тижневика «Тризуб» // Вісник Центрального державного архіву зарубіжної українки. 2012. Вип. 1. С. 98–109.

16. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького “Тризуба”) // Київська старовина. 2011. № 1. С. 123–136.
17. З преси (огляд зарубіжної преси) // Тризуб. 1927. Ч. 35 (93). 28 серпня. С. 19–21.
18. Маврін О. Журнал "Тризуб" у громадському й політичному житті української еміграції // Українознавчий альманах. 2012. Вип. 9. С. 214–218.
19. Передова // Тризуб. 1927. Ч. 24 (82). 5 червня. С. 1–4.
20. Передова // Тризуб. 1927. Ч. 35 (93). 28 серпня. С. 1–3.
21. Садовський В. Перед завтрашнім днем: Про дальший розвиток і перспективи англосовітського конфлікту // Тризуб. 1927. Ч. 30–31 (88–89). 17 липня. С. 3–7.